

آسیب‌شناسی روایات تفسیری

دکتر محمد تقی دیاری بیدگلی

تهران

۱۳۹۰

سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)
مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی

۴۱ الهیات (علوم قرآن و حدیث)

سرشناسه: دیاری بیدگلی، محمدتقی، ۱۳۳۸-
عنوان و نام پدیدآور: آسیب‌شناسی روایات تفسیری/محمدتقی دیاری بیدگلی،
مشخصات نشر: تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، مرکز
تحقیق و توسعه علوم انسانی، ۱۳۹۱.
مشخصات ظاهری: ۵۵، ۲۶۲ ص.
فروخت: «سنت»: ۱۵۵۸. الهیات (علوم قرآن و حدیث): ۴۱.
شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۵۳۰-۷۲۲-۹ ۳۹۰۰۰ ریال
وضعیت فهرست‌نویسی: فیا
یادداشت: پیش‌جلد به انگلیسی: Pathology of the Interpretive Narratives
یادداشت: کتابخانه: ص ۲۳۸-۲۴۵: همچنین به صورت زیرنویس.
یادداشت: ساله
موضوع: تفاسیر مانورده
موضوع: حدیث — نقد و تفسیر
موضوع: حدیث — تاریخ
شناسه افزودن: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، مرکز تحقیق و
توسعه علوم انسانی.
رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۱ ۵ آ ۹۱/۱۹۱ BP
رده‌بندی دیوبی: ۲۷۹/۲۶۷
شماره کتابشناسی ملی: ۲۷۲۳۸۵۸

سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)

مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی

آسیب‌شناسی روایات تفسیری

دکتر محمدتقی دیاری بیدگلی (عضو هیئت علمی دانشگاه قم)

ویراستار: مریم ربانی

چاپ اول: زمستان ۱۳۹۰

تعداد: ۱۰۰۰

حروفچینی و لیتوگرافی: «سنت»

چاپ: مهر (قم)، صحافی: زرین (قم)

قیمت: ۳۹۰۰۰ ریال. در این نوبت چاپ قیمت مذکور ثابت است و فروشندگان و عوامل توزیع
مجاز به تغییر آن نیستند.

نشانی ساختمان مرکزی: تهران، بزرگراه جلال آل احمد، غرب پل یادگار امام (ره)، روبه‌روی

پسپ گاز، کد پستی ۱۴۶۳۶، تلفن ۴۴۲۴۶۲۵۰-۲

www.samt.ac.ir

info@samt.ac.ir

هر شخص حقیقی یا حقوقی که تمام یا قسمتی از این اثر را بدون اجازه ناشر یا مؤلف، نشر یا بخش یا
عرضه یا تکثیر یا تجدید چاپ نماید، مورد پیگرد قانونی قرار خواهد گرفت.

سخن «سمت»

یکی از اهداف مهم انقلاب فرهنگی، ایجاد دگرگونی اساسی در دروس علوم انسانی دانشگاهها بوده است و این امر، مستلزم بازنگری منابع درسی موجود و تدوین منابع مبنایی و علمی معتبر و مستند با در نظر گرفتن دیدگاه اسلامی در مبنایی و مسائل این علوم است.

ستاد انقلاب فرهنگی در این زمینه گامهایی برداشته بود، اما اهمیت موضوع اقتضا می کرد که سازمانی مخصوص این کار تأسیس شود و شورای عالی انقلاب فرهنگی در تاریخ ۶۳/۱۲/۶۳ تأسیس «سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها» را که به اختصار «سمت» نامیده می شود، تصویب کرد.

بنابراین، هدف سازمان این است که با استمداد از عنایت خداوند و همت و همکاری دانشمندان و استادان متعهد و دلسوز، به مطالعات و تحقیقات لازم بپردازد و در هر کدام از رشته های علوم انسانی به تالیف و ترجمه منابع درسی اصلی، فرعی و جنبی اقدام کند.

دشواری چنین کاری بر دانشمندان و صاحب نظران پوشیده نیست و به همین جهت مرحله کمال مطلوب آن، باید به تدریج و پس از انتقادهای و یادآوریهایی پیاپی ارباب نظر به دست آید و انتظار دارد که این بزرگواران از این همکاری دریغ نورزند. کتاب حاضر برای دانشجویان رشته علوم حدیث با گرایش تفسیر اثری در مقطع کارشناسی ارشد به عنوان منبع اصلی درس «آسیب شناسی روایات تفسیری» به ارزش ۲ واحد و برای رشته های علوم قرآن و حدیث و تفسیر به عنوان کمک درسی تدوین شده است. امید است علاوه بر جامعه دانشگاهی، سایر علاقه مندان نیز از آن بهره مند شوند.

از استادان و صاحب نظران ارجمند تقاضا می شود با همکاری، راهنمایی و پیشنهادهای اصلاحی خود، این سازمان را در جهت اصلاح کتاب حاضر و تدوین دیگر آثار مورد نیاز جامعه دانشگاهی جمهوری اسلامی ایران یاری دهند.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	پیشگفتار
۷	فصل اول: نقش کارکرد و اعتبار روایات تفسیری
۷	جایگاه و نقش روایات تفسیری
۷	پیامبر اکرم (ص)، اولین مفسر قرآن کریم
۱۰	اهل بیت پیامبر (ص)، مفسران حقیقی قرآن کریم
۱۲	گونه‌ها و کارکردهای روایات تفسیری
۱۳	۱. فضایل قرآن
۱۴	۲. اختلاف قرائات
۱۵	۳. اسباب نزول
۱۶	۴. نزول قرآن
۱۷	۵. تبیین واژگان و وجوه معانی
۱۹	۶. تبیین احکام شرعی
۲۰	۷. تبیین مفاهیم اعتقادی
۲۱	۸. جری و تطبیق
۲۴	۹. تأویلات باطنی
۲۷	۱۰. آموزش شیوه تفسیری
۲۸	ارزش‌گذاری و اعتبارسنجی روایات تفسیری
۲۹	اعتبار یا عدم اعتبار اخبار آحاد
۳۰	عدم اعتبار و ناکارآمدی روایات تفسیری
۳۳	اعتبار و کارآمدی روایات در فقه و تفسیر مطلقاً
۳۵	چکیده
۳۷	پرسش و پژوهش

۳۸	برای مطالعه
۳۸	آشنایی با اہم تفاسیر روایی اہل سنت
۴۳	فصل دوم: حذف اسانید روایات تفسیری
۴۳	مہم ترین آفتها و آسیہا
۴۴	اہمیت اسناد
۴۶	توجیہ کلام احمد بن حنبل
۴۶	حذف اسناد از آفتہای روش تفسیر روایی
۴۷	پیشینہ نقل اسناد و شیوہ مفسران در ارزش گذاری سندی
۴۸	ابن جریر طبری (م ۳۱۰ ق)
۵۰	اسماعیل بن کثیر (م ۷۷۲ ق)
۵۰	شیخ طوسی (م ۴۶۰ ق)
۵۱	علامہ طباطبائی (م ۱۴۰۲ ق)
۵۲	ارزش گذاری سندی احادیث
۵۳	الف) دید گاہ اخباریان
۵۴	ب) دید گاہ اصولیان
۵۴	قلت روایات تفسیری و نا کاوامندی روش تفسیر روایی
۵۵	علل قلت یا کثرت روایات تفسیری صحابہ
۵۷	چکیدہ
۵۹	پرسش و پژوهش
۶۱	برای مطالعه
۶۱	آشنایی با اہم تفاسیر روایی شیعہ
۶۸	فصل سوم: پدیدہ جعل و تحریف در روایات تفسیری
۶۸	جعل حدیث و پیشینہ آن
۷۲	زمینہ ها و انگیزہ های حدیث سازی و گسترش آن
۷۳	الف) زمینہ های پیدایی و گسترش حدیث سازی
۷۴	ب) انگیزہ های پیدایی و گسترش حدیث سازی
۸۶	نشانه ها و معیارهای تشخیص روایات ساختگی
۸۹	شناسایی دروغ پردازان و متہمان بہ کذب و جعل
۹۳	دیگر راویان متہم بہ جعل و کذب

۹۵	چکیده
۹۷	پرسش و پژوهش
۹۹	فصل چهارم: پدیده اسرائیلیات در روایات تفسیری
۹۹	مفهوم‌شناسی و پیشینه
۱۰۰	آغاز ورود اسرائیلیات به حوزه تفسیر
۱۰۲	نهی ابن عباس از مراجعه به اهل کتاب
۱۰۲	زمینه‌ها و ریشه‌های پیدایی و گسترش اسرائیلیات
۱۰۳	ضعف فرهنگی جامعه عرب و موقعیت دینی و اجتماعی ویژه اهل کتاب
۱۰۴	۲. گزیده‌گویی قرآن در بازگویی داستانها
۱۰۴	۳. هم‌زیستی و هم‌جواری مسلمانان با اهل کتاب
۱۰۵	۴. کینه دیرینه و دشمنی شدید یهود
۱۰۷	۵. فراخوان قرآن و پیامبر (ص) به مراجعه به پرس‌وجو از اهل کتاب
۱۰۸	۶. ممنوعیت نگارش و نقل حدیث
۱۰۹	۷. حذف اسانید و سهل‌انگاری در نقل و نقد روایات
۱۱۰	۸. قصه‌سرایان و همراهی دستگذاختن با آنان
۱۱۱	اقسام اسرائیلیات و احکام آنها
۱۱۴	عناصر اصلی پدیده آورنده اسرائیلیات
۱۲۵	میزان اثرپذیری تفاسیر فریقین از اسرائیلیات
۱۲۶	واکنش اهل بیت (ع) در برابر اسرائیلیات
۱۲۷	واکنش امام علی (ع)
۱۲۸	واکنش امام باقر (ع)
۱۲۸	واکنش امام صادق (ع)
۱۲۸	واکنش امام رضا (ع)
۱۲۹	چند نمونه از اسرائیلیات در تفاسیر
۱۳۰	۱. افسانه‌سرایی درباره هاروت و ماروت
۱۳۱	۲. نسبت شرک به آدم و حوا
۱۳۳	۳. افسانه‌سرایی درباره پدیده‌های طبیعی
۱۳۵	۴. افسانه‌سرایی درباره حضرت یوسف (ع)
۱۴۲	چکیده
۱۴۴	پرسش و پژوهش

۱۴۷	فصل پنجم: پدیده غلو در روایات تفسیری
۱۴۷	مفهوم شناسی غلو و غالیان
۱۴۹	مراتب و درجات غلو
۱۵۰	مسئله غلو و نزاع قمیان و بغدادیان
۱۵۱	دیدگاه استاد علی اکبر غفاری درباره اندیشه غلو
۱۵۲	نقش غالیان در حدیث سازی و تحریف آموزه های دینی
۱۵۴	الف) تأویلات و تطبیقات باطل
۱۵۷	ب) تزویج فرهنگ اباحی گری و لابیالی گری
۱۵۸	ج) اتهام تشبیه و تنویض به ائمه (ع) و اصحاب آنان
۱۶۰	د) مسئله اختلاف مراتب و تحریف قرآن
۱۶۳	موضع گیری اهل بیت (ع) در برابر جریان غلو
۱۶۴	۱. انکار و رد الوهیت امامان (ع)
۱۶۵	۲. انکار و رد علم غیب مطلق و نبوتی امامان (ع)
۱۶۵	۳. ترک واجبات الهی و اباحی گری به عنوان پیامد آفت غلو
۱۶۶	۴. لعن و نفرین بر غالیان
۱۶۶	۵. جوانان از شر غالیان بر حذر باشند!
۱۶۶	۶. حدیث سازی مخالفان در باب فضایل اهل بیت (ع)
۱۶۸	۷. انکار و نفی تأویلهای باطل
۱۶۹	لزوم شناسایی غالیان و متهمان به غلو
۱۷۲	چکیده
۱۷۴	پرسش و پژوهش
۱۷۷	فصل ششم: پدیده نقل به معنی در روایات تفسیری
۱۷۷	پیشینه نقل به معنی
۱۷۹	جواز و عدم جواز نقل به معنی
۱۷۹	ادله مخالفان و موافقان نقل به معنی
۱۸۳	پیامدهای نقل به معنا
۱۸۳	الف) اضطراب و اختلاف احادیث و تشتت آراء فقهی
۱۸۴	ب) تحریف و تغییر در احادیث

۱۸۵	ج) از بین رفتن اصالت الفاظ معصومان (ع) و عدم جواز استناد ادبی به احادیث
۱۸۶	نمونه‌هایی از نقل به معنی در روایات تفسیری
۱۸۶	نمونه اول: اختلاف روایات درباره گمراه‌گری سامری و خداوند
۱۸۷	نمونه دوم: تحریف معنوی در روایت مربوط به فزونی دانش پیامبر (ص)
۱۸۸	نمونه سوم: اختلاف شدید در روایات مربوط به داستان پسران آدم (ع)
۱۸۸	نمونه چهارم: سوء تعبیر راویان درباره عصمت حضرت یحیی (ع)
۱۸۹	نمونه پنجم: نقل به معنا در روایات مربوط به رحمت عمومی خداوند
۱۹۰	نمونه ششم: ناهمگونی شدید روایات راجع به اصحاب اعراف
۱۹۱	چکیده
۱۹۲	پرسش و پژوهش
۱۹۴	فصل هفتم: پدیده اختلاف قرائات در روایات تفسیری
۱۹۵	تواتر یا عدم تواتر قرائات
۱۹۷	فراوانی اختلاف قرائات
۲۰۰	گونه‌های اختلاف قرائات
۲۰۰	الف) اختلاف قرائات بدون تغییر معنوی
۲۰۲	ب) اختلاف قرائات توأم با تغییر معنوی
۲۱۰	چکیده
۲۱۱	پرسش و پژوهش
۲۱۳	ضمائم
۲۱۳	۱. جداول
۲۲۱	۲. کتاب‌شناسی: وضع حدیث
۲۲۵	۳. کتاب‌شناسی: اسرائیلیات
۲۳۲	۴. کتاب‌شناسی: غلو و غالیان
۲۳۶	۵. پیشینه و سیر نگارشهای قرائات قرآن کریم
۲۳۸	منابع
۲۴۶	نمایه آیات
۲۴۹	نمایه روایات عربی

www.ketab.ir

پیشگفتار

الْحَمْدُ لِلَّهِ عَلَى مَا عَرَفْنَا مِنْ نَفْسِهِ، وَآلِهَمْنَا مِنْ شُكْرِهِ، وَفَتَحَ لَنَا مِنْ أَبْوَابِ الْعِلْمِ بِرُبُوبِيَّتِهِ، وَفَتَحَا عَلَيْنَا مِنَ الْإِخْلَاصِ لَهُ فِي تَوْحِيدِهِ، وَجَنَّبَنَا مِنَ الْإِلْحَادِ وَالشُّكِّ فِي أَمْرِهِ... اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ، وَاجْعَلْنَا مِنْ دُعَايِكَ الدَّاعِينَ إِلَيْكَ، وَهُدَايِكَ الدَّالِّينَ عَلَيْكَ، وَمِنْ خَاصَّتِكَ الْخَاصِّينَ لَدَيْكَ، يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ.^۱

خداوند ممال را شاکرم که الطاف و عنایات بی کران خود را ارزانیم کرد تا این اثر ناچیز به دست حقیر بدید آید. بدون تردید، در طول تاریخ اسلام و تشیع احادیث و سنن معصومان (ع) در معرض آسیبهای گوناگونی قرار گرفته است. اگر نگاهی گذرا به سرگذشت حدیث بیندازیم و رویدادهای تلخ و ناگوار تاریخ تشیع و اهل بیت (ع) به ویژه پس از ارتحال پیامبر اکرم (ص) را مرور کنیم می بینیم که شرایط خفقان سیاسی و اجتماعی عصر امامان (ع) و برخوردهای سختگیرانه دستگاههای حاکم در دوران خلفا در عهد صحابیان و جریان ممنوعیت نقل و نگارش احادیث و در پی آن از بین رفتن شمار زیادی از احادیث معتبر و مجموعه های حدیثی اصحاب ائمه (ع) و به خصوص ترویج اندیشه های خرافی و باورهای انحرافی اهل کتاب (اسرائیلیات) در دوره تابعیان و حذف تدریجی سندهای روایات تفسیری و فراهم شدن زمینه های گسترش بی رویه احادیث ساختگی از سوی مخالفان و معاندان به ویژه در عهد حکومت امویان و عباسیان و نیز رواج پدیده نقل به معنی در روایات نبوی و همچنین ظهور بی ضابطه پدیده اختلاف قرائات در میان

۱. صحیفه سجّادیه، دعای اول، ص ۲۸.

۲. همان، دعای پنجم، ص ۴۸.

قرآء و ثبت و ضبط بسیاری از آنها به نام صحابیان پیامبر (ص) و احیاناً اهل بیت او و نیز رشد اندیشه‌ها و اعتقادات غلوآمیز از سوی برخی هواداران و یا مخالفان خاندان عصمت و طهارت (ع)، همه و همه شرایط دشوار و ناگواری را برای شناسایی احادیث سره از ناسره فراهم آورده است؛ از این رو، اهمیت و ضرورت آسیب‌شناسی و به تبع آن آسیب‌زدایی و پالایش منابع حدیثی و تفسیری به وضوح احساس می‌شود.

آسیب‌شناسی یا پاتولوژی^۱ اصطلاحی است که از حوزه علوم پزشکی به علوم اجتماعی و سپس به سایر حوزه‌ها وارد شده و در اصل به معنای «مبحث مطالعه علل بیماری و عوارض و علایم غیر عادی» است.^۲ واژه «آسیب» از «موانع» - که معمولاً به آسیبهای خارجی گفته می‌شود - و «آفت» - که به آسیبهای داخلی اطلاق می‌گردد - اعم است. در مجموع می‌توان گفت: مقصود از «آسیب‌شناسی» شناخت مجموعه آفات و موانعی است که ممکن است بالفعل یا بالقوه پدیده‌ای مانند روایات تفسیری را تهدید کند.

با توجه به مطالعات و تحقیقات انجام گرفته، به طور کلی آسیبهایی را که به نحوی متوجه روایات می‌شود، می‌توان به سه دسته تقسیم کرد:

الف) آسیبهایی که به لحاظ روش شناختی یا روشهای تفسیری، مورد توجه واقع می‌شوند؛ نظیر تفسیر به رأی، ناکارآمدی و محدودیت روش تفسیر روایی در پاسخ‌گویی به پرسشهای بی‌شمار قرآنی و نیز خلط تفسیر با وابل؛

ب) دسته‌ای دیگر از آسیبها که صرفاً به فهم روایت یا روش فهم آن باز می‌گردد؛ نظیر تصحیف، ادراج، تقطیع، سقط، زیاده، تنقیه، تعارض اخبار، حذف و یا فقدان قرائن و زمینه‌های صدور حدیث و جز آنها؛

ج) بخش سوم از آسیبها - که در این اثر مورد بررسی قرار گرفته - تنها آفات و ضعفهایی است که به حالات و عوارض ذاتی و اختصاصی روایات و یا راویان آنها

۱. pathology

۲. فرهنگ دانشگاهی انگلیسی به فارسی، آریاناپور، ج ۲، تهران: امیرکبیر، ص ۱۵۶۹.

و یا نحوه تحمل و ادای آنان ارتباط می‌یابد؛ فارغ از هر گونه عامل مؤثر در فهم حدیث که نوعاً یا در اثر کم‌توجهی و غفلت کاتبان و یا گزارشگران در نگارش و استنساخ مجموعه‌های حدیثی و یا نقل از آنها پدید آمده است و یا در اثر نبود صلاحیتها و شرایط لازم برای مفسر و یا انحراف از نوع نگرش فکری و اعتقادی و یا اختلاف مبانی تفسیری وی آشکار شده است. نگارنده در این نوشتار، مهم‌ترین آسیبهای روایات تفسیری را شامل موارد شش‌گانه: حذف اسانید، وضع، اسرائیلیات، غلو و غالیان، نقل به معنی، اختلاف قرائات دانسته است، گرچه شماری از آسیبهای یاد شده (حذف اسانید، پدیدۀ وضع، اسرائیلیات) از جمله آفات تفسیر ماثور یا روش تفسیر روایی نیز بر شمرده شده‌اند.

هدف و انگیزه نگارش کتاب

اینجانب با توجه به اهمیت موضوع و فقدان کتابی درخور برای درس «آسیب‌شناسی روایات تفسیری»، برای دانشجویان مقطع کارشناسی ارشد در گرایش تفسیر اثری، بر اساس پیشنهاد سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، اقدام به تدوین و تألیف این متن نمودم. از آنجا که کتاب حاضر طبق سرفصلهای مصوب و مورد تأیید گروه علوم قرآن و حدیث «سمت» نگارش یافته، با عنایت به ویژگی درسی بودن آن، امیدوارم تا حدود زیادی نیاز دانشجویان علاقه‌مند به این درس را تأمین کند. از جمله امتیازات کتاب، بخش پایانی هر فصل یعنی پرسشهای ناظر بر مباحث مطروحه و نیز موضوعات پژوهشی پیشنهادی برای مطالعه و تحقیق است که لازم است با راهنمایی استادان گرامی به آنها توجه و پرداخته شود. آغاز کار تألیف کتاب از سال ۱۳۸۶ رسماً کلید خورد؛ سپس مطالعه آثار و منابع و فیش‌برداری و تنظیم فصلها و بخشهای آن، به طور پیوسته انجام پذیرفت تا اینکه در اواخر سال ۱۳۸۸ نگارش و تدوین اثر به پایان رسید و سرانجام پس از ارزیابی و اعمال پیشنهادهای اصلاحی، برای مراحل ویرایش و چاپ و نشر در اختیار گروه علوم قرآن «سمت» قرار گرفت.

سازماندهی تحقیق

مباحث کتاب در هفت فصل به شرح ذیل سازمان یافته است:

نقش، کارکرد و اعتبار روایات تفسیری؛ در این فصل به جایگاه و نقش روایات تفسیری و گونه‌ها و کارکردهای آن و نیز دیدگاههای مختلف درباره اعتبار و کارآمدی و یا عدم اعتبار و ناکارآمدی آنها در فقه و غیر فقه اشاره شده است.

حذف اسانید روایات تفسیری؛ در این فصل، ضمن اشاره به مهم‌ترین آفتهای روایات، درباره اهمیت اسناد و شیوه مفسران در ارزشیابی سندی روایات تفسیری و نیز قلمت شمار روایات و محدودیت روش تفسیر روایی در پاسخگویی به انبوه پرسشهای قرآنی سخن رفته است.

پدیده جعل و تحریف در روایات تفسیری؛ در فصل سوم، تاریخ پیدایی پدیده وضع حدیث و زمینه‌ها، انگیزه‌های گوناگون حدیث‌سازی و راههای تشخیص احادیث ساختگی از احادیث صحیح و شناسایی دروغ‌پردازان و جاعلان حدیث بررسی شده است.

پدیده اسرائیلیات در روایات تفسیری؛ در این فصل، ضمن مفهوم‌شناسی اسرائیلیات، تاریخچه پیدایی و مهم‌ترین زمینه‌ها و ریشه‌های آن، اقسام اسرائیلیات و چهره‌های اصلی پدیدآورنده و نیز واکنش معصومان (ع) در قبال آنان و نمونه‌هایی از اسرائیلیات در تفاسیر مطرح، نقد و بررسی شده‌اند.

پدیده غلو در روایات تفسیری؛ در فصل پنجم، ابتدا پدیده غلو و مراتب آن در دانش تفسیر و حدیث تبیین و مفهوم‌شناسی شده و سپس به نقش عالمان در جعل حدیث و نحوه مواجهه معصومان (ع) در برابر آنان اشاره شده است.

پدیده نقل به معنی در روایات تفسیری؛ در این فصل، ضمن اشاره به پیشینه نقل به معنی، درباره جواز و عدم جواز و نیز پیامدهای ناگوار آن و برخی از نمونه‌های تفسیری بحث و گفتگو شده است.

پدیده اختلاف قرائات در روایات تفسیری؛ در فصل هفتم، نخست مبحث توانر قرائات و عدم آن مطرح و آنگاه گونه‌های مختلف آن همراه با مثالهای

تفسیری و فقهی بررسی و نقد شده‌اند.

در خاتمه کتاب، علاوه بر آوردن ضmann شامل: (۱) فهرست اسامی راویان غالی یا متهم به غلو؛ (۲) جدول راویان روایات تفسیری سران غلات؛ (۳) جدول قاریان چهارده گانه و راویان آنان؛ (۴) نمودار تطبیقی نقل به معنی در خطبه پیامبر (ص) در مسجد خیف؛ (۵) کتاب‌شناسی وضع حدیث؛ (۶) کتاب‌شناسی اسرائیلیات؛ (۷) کتاب‌شناسی غلو و غالیان؛ (۸) پیشینه و سیر نگارشهای قرانات قرآن کریم، منابع و نمایه‌های آیات، روایات، اعلام و موضوعات افزوده شده است.

شکر و سپاس

خداوند متعال را شاکرم که الطاف و عنایات بی‌کران خود را ارزانیم کرد که این اثر ناچیز به دست حقیر پدید آمد. بر خود وظیفه می‌دانم از همه کسانی که به نحوی در پیدایش و به سامان رسیدن این اثر پژوهشی از آغاز تا انجام نگارنده را یاری و مساعدت نمودند، سپاسگزاری کنم؛ به‌ویژه از استاد فرزانه جناب آقای دکتر احمدی ریاست محترم «سمت»، جناب آقای دکتر طه مرقاتی قائم مقام محترم سازمان، جناب آقای دکتر حسین هاجری مدیر محترم امور پژوهشی و ارزشیابی، استاد ارجمند جناب آقای دکتر مجید معارف مدیر محترم گروه علوم قرآن، برای راهنماییها و یادآوریهای سودمند در رفع برخی کمبودها و کاستیهای نوشتار؛ از سرکار خانم هاله معیری به خاطر تلاشها و پیگیریهای مکرر و خانم مریم ربانی ویراستار کتاب و دیگر دست‌اندرکاران آن سازمان که در مراحل گوناگون همراهی و همکاری نمودند، بی‌شائبه و صمیمانه تقدیر و تشکر می‌کنم؛ تدرستی و کامیابی روزافزون همگان را از خدای مَنان خواهانم؛ همچنین از فرزند عزیزم، امیرحسین دیاری به دلیل حروفچینی متن و تهیه نمودارها، جداول و نمایه‌ها تشکر می‌کنم. اینجانب از همه صاحب‌نظران و علاقه‌مندان به مطالعات قرآنی و حدیثی، استادان گران‌قدر، دانشجویان عزیز و پژوهشگران دانشگاهی و حوزوی انتظار دارد نویسنده را قرین لطف و محبت خویش قرار دهند و پیشنهادهای اصلاحی، انتقادهای و نظرهای

علمی خود را به عنوان هدیه به نشانی: دانشگاه قم، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، گروه علوم قرآن و حدیث و یا به نشانی الکترونیکی: [mt_diari@yahoo.com/](mailto:mt_diari@yahoo.com) و [diari.mt@gmail.com/](mailto:diari.mt@gmail.com) و [mt_diari@qom.ac.ir/](mailto:mt_diari@qom.ac.ir) ارسال کنند.

من الله التوفيق و عليه التكلان

محمد تقی دیاری بیدگلی

www.ketab.ir